

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-346-5-63>

УДК 339.137.2:330.5

СВИНОУС Іван

Білоцерківський національний аграрний університет

<https://orcid.org/0000-0002-0346-1596>e-mail: isvinous@ukr.net

НИКОНЕНКО Оксана

Білоцерківський національний аграрний університет

<https://orcid.org/0000-0002-4601-8076>

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЯК БАГАТОРІВНЕВА ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ: ПІДПРИЄМСТВО - ГАЛУЗЬ - НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

У статті досліджено конкурентоспроможність як багаторівневу економічну категорію, що інтегрує три взаємопов'язані рівні – підприємство, галузь і національну економіку. Обґрунтовано, що конкурентоспроможність є результатом системної взаємодії мікро-, мезо- та макроекономічних процесів, у межах яких ефективність підприємств визначає галузевий потенціал, а сукупність галузей формує позиції країни у глобальному економічному просторі. Розкрито ключові чинники, що впливають на конкурентоспроможність: інноваційність, ресурсна ефективність, цифровізація, інституційна якість, розвиток людського капіталу та стабільність державної політики. Проаналізовано теоретичні підходи до розуміння категорії конкурентоспроможності, а також адаптацію їхніх положень у сучасних українських дослідженнях. Запропоновано системний підхід до оцінювання конкурентоспроможності, що ґрунтується на взаємозв'язку між стратегічними орієнтирами підприємств, галузевими механізмами кооперації та національними інституційними реформами. Доведено, що для України у післявоєнний період пріоритетним є формування інституційно-інноваційної моделі розвитку, яка забезпечить ефективну взаємодію бізнесу, науки й держави, зміцнить конкурентні позиції країни на міжнародних ринках і сприятиме сталому економічному зростанню.

Ключові слова: конкурентоспроможність, підприємство, галузь, національна економіка, інституційне середовище, інноваційний розвиток, стратегічне управління.

SVYNOUS Ivan, NYKONENKO Oksana

Bila Tserkva National Agrarian University

COMPETITIVENESS AS A MULTILEVEL ECONOMIC CATEGORY: ENTERPRISE – INDUSTRY – NATIONAL ECONOMY

The article provides a comprehensive study of competitiveness as a multilevel economic category that integrates three interrelated levels – enterprise, industry, and national economy. It emphasizes that competitiveness is not a static property of an economic system but a dynamic process that reflects the ability of various economic actors to create, maintain, and enhance competitive advantages in a rapidly changing global environment. The research substantiates that competitiveness arises from the systemic interaction of micro-, meso-, and macroeconomic processes, where the efficiency of enterprises determines the sectoral potential, while the aggregate performance of industries defines the competitive position of a nation within the global economic space.

At the micro level, competitiveness is viewed through the prism of an enterprise's ability to efficiently use resources, introduce innovations, adapt to market fluctuations, and ensure long-term profitability. At the meso level, it manifests through the effectiveness of inter-firm cooperation, cluster development, investment attractiveness, and technological modernization within industries. The macro level reflects the institutional, infrastructural, and political factors that determine the overall capacity of a national economy to ensure sustainable growth and integration into the global market system.

The article identifies and classifies the key determinants of competitiveness — innovation, resource efficiency, digitalization, institutional quality, human capital development, and stability of economic policy. Theoretical approaches to the understanding of competitiveness proposed by A. Smith, D. Ricardo, J. Schumpeter, M. Porter, D. North, and C. Freeman are analyzed and compared with modern Ukrainian interpretations that take into account the transformational specifics of the national economy. The author emphasizes that competitiveness should be studied as a synergistic system where the effectiveness of enterprises, the coherence of industry networks, and the institutional quality of state governance mutually reinforce one another.

A systemic approach to assessing competitiveness is proposed, combining classical economic theory with the principles of strategic management, innovation economics, and institutional development. It involves the alignment of enterprise strategies, sectoral cooperation mechanisms, and national reforms aimed at improving the business environment, investment climate, and digital infrastructure. The study concludes that for Ukraine, particularly in the context of post-war recovery and European integration, the formation of an institutional and innovation-based model of development is a strategic priority. Such a model should ensure effective interaction between business, science, and government; strengthen the competitiveness of enterprises and industries; enhance national productivity; and promote sustainable, inclusive, and innovation-driven economic growth in the long term.

Keywords: competitiveness, enterprise, industry, national economy, institutional environment, innovation-driven development, strategic management, economic resilience.

Стаття надійшла до редакції / Received 01.09.2025

Прийнята до друку / Accepted 05.10.2025

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У сучасних умовах глобальної конкуренції здатність економічних суб'єктів зберігати, зміцнювати й розширювати свої ринкові позиції визначає не лише успішність окремих підприємств, а й рівень економічного

розвитку держави загалом. Усе більш очевидним стає те, що конкурентоспроможність - це не ізольований феномен окремого бізнесу, а системна характеристика, що відображає взаємодію внутрішніх потенціалів підприємств, галузевої структури економіки та якості національних інститутів.

Конкурентоспроможність у XXI столітті формується під впливом глибоких структурних змін - цифровізації, енергетичного переходу, кліматичних викликів, зростання ролі людського капіталу та інтелектуальних ресурсів. У таких умовах перевагу отримують економіки, що здатні забезпечити ефективну взаємодію між рівнями економічної системи: підприємством, галуззю та національною економікою. Відповідно, конкурентоспроможність набуває багаторівневого виміру, де кожен рівень є не лише самостійним об'єктом дослідження, а й складовою єдиного цілого.

На мікрорівні конкурентоспроможність підприємства відображає його здатність до ефективного використання ресурсів, інноваційного оновлення продукції, адаптації до ринкових змін і забезпечення довгострокової прибутковості. На мезорівні - галузевому - вона проявляється у взаємодії підприємств, розвитку кластерів, інноваційних мереж і формуванні галузевої синергії, яка забезпечує стійке виробництво та експортний потенціал. На макрорівні - національної економіки - конкурентоспроможність визначається якістю інституційного середовища, інноваційною спроможністю, рівнем технологічного розвитку, стабільністю макроекономічних параметрів і здатністю інтегруватися до глобальних ринків.

Взаємозв'язок цих рівнів має двосторонній характер: успіх конкурентоспроможних підприємств формує міцну галузеву структуру, яка, у свою чергу, визначає конкурентну позицію країни у світовому поділі праці. Водночас ефективна державна політика, спрямована на покращення інституційного середовища, стимулює розвиток галузей та підвищує продуктивність окремих суб'єктів господарювання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У науковій літературі конкурентоспроможність розглядається як багаторівнева категорія, що охоплює взаємозв'язок між мікро-, мезо- та макрорівнями економічної системи. Класичні праці А. Сміта та Д. Рікардо заклали основи розуміння конкурентних переваг через ефективне використання ресурсів і спеціалізацію виробництва. М. Портер, розвиваючи цю концепцію, довів, що національна конкурентоспроможність залежить від якості інституцій, інфраструктури та інноваційного потенціалу. Подальші дослідження (Й. Шумпетер, К. Фрімен, Д. Норт) підкреслюють роль інновацій, інституційної взаємодії та «творчого руйнування» у формуванні довгострокових конкурентних переваг. Сучасні українські вчені (Л. Минко, О. Николюк, Є. Величко, П. Куцик та ін.) адаптують ці підходи до умов трансформаційної економіки, акцентуючи на потребі синергії між підприємствами, галузями та державними інститутами для підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета статті - розкрити сутність конкурентоспроможності як багаторівневої економічної категорії, визначити взаємозв'язки між рівнями «підприємство - галузь - національна економіка» та узагальнити методологічні підходи до її оцінювання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Проблематика конкурентоспроможності посідає одне з центральних місць у сучасній економічній науці, оскільки від рівня конкурентних можливостей залежить динаміка розвитку як окремих підприємств, так і національної економіки в цілому. Її теоретичний зміст постійно розширюється під впливом еволюції економічної думки, структурних трансформацій ринкових систем, глобалізаційних процесів та інституційних змін. Конкурентоспроможність відображає здатність економічних суб'єктів адаптуватися до мінливого середовища, забезпечувати ефективне використання ресурсів і створювати додану вартість, що перевищує середньоринковий рівень.

У розвитку теорії конкурентоспроможності виокремлюють три основні етапи. На класичному етапі, який сформувався у працях Адама Сміта та Девіда Рікардо, конкурентоспроможність розглядалася через призму ефективності виробництва і цінових переваг. Сміт акцентував увагу на принципі абсолютних переваг, відповідно до якого країна чи підприємство досягає успіху завдяки нижчим витратам на одиницю продукції [1]. Рікардо розвинув цю ідею, обґрунтувавши концепцію порівняльних переваг, що пояснює доцільність міжнародного поділу праці та спеціалізації навіть за умов нерівних стартових позицій [2]. Таким чином, класичний підхід заклав підвалини розуміння конкурентоспроможності як результату раціонального використання ресурсів.

На неокласичному етапі, який охоплює першу половину XX століття, Йозеф Шумпетер увів до економічної науки поняття «творчого руйнування», підкресливши динамічну природу конкурентних переваг, що формуються через інновації, технологічні зрушення та підприємницьку ініціативу. У працях Пола Самуельсона, Роберта Солоу та інших представників неокласичної школи конкурентоспроможність асоціювалася з продуктивністю факторів виробництва та ефективністю їх поєднання. Вона почала розглядатися не лише як статична здатність підтримувати низькі витрати, а як процес постійного оновлення й удосконалення [3].

Подальший розвиток концепції конкурентоспроможності відбувся в межах неоінституційного та системного підходів, що розвинулися у другій половині XX століття. Майкл Портер у праці «Конкурентна перевага націй» (1990) запропонував модель «ромба конкурентних переваг», у межах якої конкурентоспроможність нації визначається взаємодією чотирьох ключових груп факторів: умов виробництва, попиту, споріднених і підтримувальних галузей, а також стратегії, структури та суперництва підприємств [4]. Ця модель дала підстави для формування системного підходу, який розглядає конкурентоспроможність як результат взаємодії різних рівнів економічної системи - підприємств, галузей, регіонів і держави.

Ідеї Портера були розвинуті в дослідженнях Кристофера Фрімена, який сформулював концепцію національної інноваційної системи, підкресливши, що конкурентоспроможність формується завдяки тісній взаємодії науки, бізнесу та держави. Дуглас Норт у межах неоінституційної теорії довів, що якість формальних і неформальних інститутів - законодавства, правил гри, соціальних норм і довіри - безпосередньо впливає на ефективність господарської діяльності та конкурентну поведінку суб'єктів [5].

Сучасні науковці розглядають конкурентоспроможність як мультидисциплінарну категорію, що поєднує економічні, управлінські, соціальні, інституційні та інформаційно-технологічні компоненти [6].

В умовах постіндустріальної економіки поняття конкурентоспроможності доповнюється екологічними, гуманітарними та цифровими вимірами. Згідно з визначенням Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), конкурентоспроможність країни полягає у здатності забезпечувати високу продуктивність і добробут населення, не підриваючи соціальної стабільності та екологічної рівноваги [7]. Це свідчить про перехід від ресурсно-цінової до інституційно-інноваційної парадигми, де рушійною силою розвитку стають знання, технології та ефективні правила взаємодії.

Отже, теоретико-методологічна база дослідження конкурентоспроможності включає поєднання класичних, неокласичних, інституційних і системних підходів. Сучасна економічна наука трактує конкурентоспроможність як багатовимірну категорію, що охоплює різні рівні економічної системи - від підприємства до національної економіки - і характеризується здатністю адаптуватися до викликів глобалізації, цифровізації та сталого розвитку.

На мікрорівні конкурентоспроможність підприємства відображає його здатність ефективно використовувати наявні ресурси, адаптуватися до мінливих умов ринкового середовища, упроваджувати інновації, задовольняти потреби споживачів і забезпечувати стабільну прибутковість у довгостроковій перспективі. Вона характеризує не лише економічну результативність господарської діяльності, а й стратегічну спроможність підприємства до саморозвитку, оновлення та зміцнення позицій у конкурентному просторі.

Конкурентоспроможність підприємства формується під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. До зовнішніх належать стан ринкового середовища, рівень розвитку галузі, інституційна підтримка бізнесу, податкова політика, стан інфраструктури, інвестиційний клімат і доступ до фінансових ресурсів. Внутрішні чинники охоплюють ефективність управління, технологічний рівень виробництва, інноваційний потенціал, кадрову політику, маркетингову активність і фінансову стабільність. Взаємодія цих чинників формує систему конкурентних переваг підприємства.

Основу конкурентоспроможності становить ресурсна складова, яка включає матеріальні, фінансові, трудові та інформаційні ресурси. Саме ефективне використання ресурсного потенціалу визначає рівень продуктивності, собівартість продукції та здатність підприємства до розширеного відтворення. Важливою є також організаційно-управлінська складова, що забезпечує гнучкість управлінських структур, здатність швидко реагувати на ринкові зміни, упроваджувати нові методи менеджменту та розвивати корпоративну культуру.

Суттєвий вплив на конкурентоспроможність має інноваційна складова, яка проявляється у спроможності підприємства до технологічного оновлення, впровадження нових продуктів, процесів і послуг, а також у здатності комерціалізувати наукові розробки. Інноваційність сприяє підвищенню продуктивності праці, зниженню витрат, розширенню ринкової частки та створенню унікальної цінності для споживача.

Маркетингова складова визначає ефективність взаємодії підприємства з ринком, здатність формувати попит, підтримувати позитивний імідж, будувати лояльність клієнтів і гнучко реагувати на зміни споживчих уподобань. У сучасних умовах маркетингова стратегія стає не лише інструментом продажів, а й основою довгострокового позиціонування підприємства в конкурентному середовищі.

Фінансова складова відображає рівень прибутковості, ліквідності, платоспроможності та інвестиційної привабливості підприємства. Вона визначає здатність компанії забезпечувати безперервність діяльності, фінансувати розвиток, залучати зовнішні ресурси та витримувати цінову конкуренцію. Фінансова стійкість створює фундамент для реалізації інноваційних і маркетингових стратегій, а також для мінімізації ризиків у кризових умовах.

Комплексна взаємодія зазначених складових формує цілісну систему конкурентоспроможності підприємства, де ефективність кожного елементу підсилює загальний результат. Наприклад, інноваційний розвиток без належного управління чи маркетингу не забезпечить стійких конкурентних позицій, тоді як

поєднання технологічних рішень, ефективного менеджменту й якісного бренду здатне створити синергетичний ефект.

Оцінювання конкурентоспроможності підприємства здійснюється з використанням різних методичних підходів. Одним із найпоширеніших є інтегральна оцінка, що базується на розрахунку узагальненого показника з урахуванням системи кількісних і якісних індикаторів, таких як продуктивність праці, частка ринку, рентабельність, інноваційна активність, якість продукції та рівень задоволеності споживачів. Застосовується також метод експертних оцінок і порівняльного аналізу (benchmarking), який дає змогу визначити позиції підприємства відносно конкурентів та виявити напрями покращення діяльності.

Сучасна управлінська практика використовує модель збалансованих показників (Balanced Scorecard), яка поєднує фінансові та нефінансові індикатори. Вона дозволяє відстежувати взаємозв'язок між фінансовими результатами, ефективністю внутрішніх процесів, якістю взаємодії з клієнтами та розвитком персоналу [8]. Такий підхід забезпечує стратегічну узгодженість цілей і підвищує результативність управлінських рішень.

У період цифрової трансформації конкурентоспроможність підприємства дедалі більше залежить від використання сучасних інформаційно-аналітичних технологій. Системи штучного інтелекту, обробки великих даних (Big Data), електронного документообігу та бізнес-аналітики (Business Intelligence) забезпечують оперативність аналізу, точність прогнозування попиту, оптимізацію логістики та підвищення ефективності бізнес-процесів.

Таким чином, конкурентоспроможність підприємства є багатовимірною характеристикою, що формується під впливом комплексу взаємопов'язаних факторів і визначає його життєздатність у ринковому середовищі. Підприємство є базовим рівнем економічної системи, на якому створюються інновації, реалізуються стратегії розвитку та формується додана вартість, що в сукупності визначає конкурентний потенціал галузі й національної економіки. Підвищення конкурентоспроможності підприємств є ключовою умовою стійкого економічного зростання, інтеграції України у світовий економічний простір і зміцнення позицій на глобальних ринках.

На мезорівні конкурентоспроможність формується у межах галузей, які виступають середовищем взаємодії підприємств, інноваційних кластерів, технологічних платформ і логістичних мереж. Саме галузь забезпечує інтеграцію виробничих, наукових, інвестиційних і маркетингових процесів, що визначають спроможність економіки до зростання, експорту та структурної модернізації. Галузева конкурентоспроможність є проміжною ланкою між мікроекономічними результатами діяльності окремих підприємств і макроекономічними показниками національного рівня.

У сучасних умовах галузевий рівень конкурентоспроможності визначається системою взаємопов'язаних чинників, серед яких провідну роль відіграють технологічні, інституційні, інвестиційні та ринкові.

Перш за все, рівень технологічного розвитку є визначальним для досягнення галузевої ефективності. Висока частка інноваційно активних підприємств, використання цифрових технологій, автоматизація та енергозбереження створюють передумови для підвищення продуктивності та зниження собівартості продукції. На думку Й. Шумпетера, саме технологічні інновації є ключовим джерелом конкурентної динаміки [9].

Другим важливим чинником є концентрація ринку, що визначає рівень конкуренції та структуру галузевого середовища. З одного боку, домінування великих корпорацій може забезпечити економію на масштабі, інвестиції в НДДКР та розвиток інфраструктури, з іншого - надмірна монополізація пригнічує інновації та зменшує ринкову гнучкість. Науковці наголошують на необхідності формування оптимального співвідношення між великим, середнім і малим бізнесом, що забезпечує стійку конкуренцію, різноманітність бізнес-моделей і підвищення ефективності галузі в цілому [10].

Важливим елементом є інституційне середовище, до якого належать галузеві асоціації, профільні міністерства, регуляторні органи, стандартизаційні установи, а також неформальні інститути співпраці між підприємствами. Наявність ефективних галузевих інститутів сприяє координації інтересів, формуванню спільних стандартів якості, підвищенню прозорості ринку та зниженню транзакційних витрат.

Суттєве значення має експортний потенціал, який відображає здатність галузі виробляти конкурентоспроможну продукцію з високою доданою вартістю, відповідати міжнародним стандартам і ефективно інтегруватися у світові ринки. Галузі, орієнтовані на експорт, є драйверами економічного зростання, адже забезпечують валютні надходження та розвиток суміжних секторів.

Не менш важливою є інвестиційна активність, що забезпечує оновлення основних фондів, розширення виробничих потужностей і технологічне переозброєння підприємств. Інвестиції виступають основним джерелом модернізації та підвищення продуктивності праці, а участь іноземного капіталу сприяє передачі технологій і управлінських компетенцій.

У цьому контексті варто відзначити, що галузева конкурентоспроможність є агрегованим результатом ефективності взаємодії підприємств, рівня їх кооперації та глибини інституційної підтримки. У сучасних умовах її забезпечення ґрунтується на принципах кластеризації, коли підприємства, університети, наукові центри, логістичні оператори та органи влади взаємодіють у межах спільних екосистем. Такі кластери

створюють синергетичний ефект, підвищують інноваційну спроможність галузей і зменшують транзакційні витрати.

Прикладом може слугувати аграрний сектор України, який залишається одним із найбільш конкурентоспроможних завдяки потужному експортному потенціалу, високій урожайності та ефективному використанню земельних ресурсів. Водночас його конкурентоспроможність стримується низьким рівнем технологічної модернізації, обмеженим розвитком переробної промисловості, недостатньою диверсифікацією експорту та інституційними бар'єрами. Як зазначає Ю. Лупенко, посилення конкурентоспроможності аграрних підприємств потребує розвитку агропромислових кластерів, інтеграції виробників, переробників і логістичних компаній у єдині ланцюги створення вартості.

Таким чином, галузева конкурентоспроможність - це не лише сума індивідуальних результатів підприємств, а й результат системної взаємодії між усіма учасниками галузі. Вона формується через поєднання технологічних інновацій, організаційної кооперації, інституційної підтримки та інвестиційної активності. Саме гармонізація цих складових забезпечує стійкість галузей до зовнішніх шоків, підвищує ефективність національної економіки та створює підґрунтя для довгострокового економічного зростання.

На макрорівні конкурентоспроможність відображає здатність національної економіки забезпечувати сталий соціально-економічний розвиток, високий рівень продуктивності праці, технологічну інноваційність, збалансованість зовнішньоекономічних зв'язків і соціальну стабільність. Вона характеризує спроможність країни створювати сприятливі умови для функціонування бізнесу, залучення інвестицій, розвитку людського капіталу та підвищення добробуту населення.

У науковій літературі конкурентоспроможність національної економіки розглядається як інтегральна характеристика ефективності функціонування економічної системи, яка відображає рівень її адаптивності до глобальних викликів і здатність підтримувати довгострокове економічне зростання. На думку М. Портера, конкурентоспроможність країни визначається не дешевизною ресурсів чи масштабом виробництва, а продуктивністю їх використання, що забезпечується якістю інституцій, інфраструктури та інноваційної екосистеми [11].

Шумпетер пов'язував конкурентоспроможність нації з інноваційною активністю та здатністю економіки до «творчого руйнування», у результаті якого старі виробничі структури замінюються новими, більш ефективними [12]. Фрімен, розвиваючи концепцію національних інноваційних систем, підкреслював роль взаємодії держави, науки й бізнесу як чинника забезпечення довгострокових конкурентних переваг [13].

З позиції українських учених, національна конкурентоспроможність є результатом узгодженості політичних, економічних та інституційних механізмів, які створюють умови для розвитку підприємництва, інновацій та інтеграції у глобальні ринки [14].

Міжнародні індикатори, зокрема Індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, WEF) та Індекс світової конкурентоспроможності (IMD), дають змогу оцінити позиції країн за комплексом соціально-економічних критеріїв. До ключових компонентів конкурентоспроможності відносяться: інститути та правова система, що визначають передбачуваність економічної політики та захист прав власності; макроекономічна стабільність, яка забезпечує довіру інвесторів і стійкість національної валюти; інфраструктура - транспортна, енергетична, цифрова, логістична; здоров'я та освіта, які формують людський капітал як основу продуктивності; ринок праці та фінансів, що забезпечує ефективну мобілізацію ресурсів; інноваційний потенціал, який визначає здатність країни генерувати нові знання та технології.

За даними World Economic Forum, у 2023 році Україна перебувала у четвертій групі країн за Індексом глобальної конкурентоспроможності [15]. Такий результат зумовлений воєнними ризиками, руйнуванням виробничої та логістичної інфраструктури, високими макроекономічними дисбалансами та обмеженням інвестиційної активності. Водночас Україна зберігає високий потенціал за компонентами інноваційності, людського капіталу та аграрного експорту, що створює основу для післявоєнного відновлення.

Серед позитивних аспектів слід відзначити зростання ролі цифрових інститутів державного управління (платформа *Дія*, система ProZorro, відкриті державні реєстри), що підвищують прозорість, знижують транзакційні витрати та сприяють залученню інвестицій. Крім того, інтеграція до європейських економічних структур, участь у програмах Horizon Europe, EU4Business та Green Deal відкриває можливості для модернізації економіки та переходу до інноваційної моделі зростання.

Науковці також наголошують на необхідності формування нової парадигми національної конкурентоспроможності, заснованої на принципах стійкого розвитку, цифрової відкритості, «зеленої» економіки та інклюзивного зростання [16].

Конкурентоспроможність на рівнях підприємство - галузь - національна економіка утворює єдину ієрархічну систему, у межах якої кожен рівень має свої специфічні механізми формування, ключових суб'єктів і результати, але всі вони перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності.

На рівні підприємства основним суб'єктом виступає господарюючий суб'єкт - виробнича або сервісна структура, яка створює додану вартість. Її конкурентоспроможність формується через впровадження інновацій, підвищення ефективності використання ресурсів, удосконалення системи управління, розвиток персоналу й орієнтацію на потреби споживачів. Результатом цих процесів є зростання прибутковості, розширення ринкової частки, підвищення лояльності клієнтів та зміцнення позицій бренду.

На галузевому рівні головними суб'єктами є кластери, об'єднання підприємств, галузеві асоціації та корпоративні структури. Конкурентоспроможність галузі забезпечується через механізми кооперації між учасниками ринку, гармонізацію стандартів, розвиток спільної інфраструктури, обмін знаннями та формування синергетичних ефектів. Високий рівень галузевої взаємодії сприяє підвищенню продуктивності, зниженню витрат, формуванню нових ринкових ніш і зміцненню позицій галузі як у національній, так і в міжнародній економіці.

На національному рівні ключовими суб'єктами є держава, інститути розвитку, фінансові установи, науково-дослідні організації та міжнародні партнери. Формування конкурентоспроможності відбувається через державну економічну політику, інвестиційні програми, регуляторне середовище, експортно-орієнтовані стратегії, податкові стимули та розвиток людського капіталу. Результатом є підвищення міжнародної конкурентоспроможності країни, стабільність макроекономічних показників, зростання ВВП, зміцнення національної валюти, розширення зовнішньоекономічних зв'язків і підвищення добробуту населення.

Таким чином, на рівні підприємства конкурентоспроможність визначається інноваційністю та ефективністю управління; на рівні галузі - кооперацією, стандартизацією та синергією зусиль учасників; а на рівні національної економіки - якістю політики, інституційною спроможністю, інвестиціями та експортним потенціалом.

Стійка конкурентна позиція країни можлива лише за умови узгодження стратегій на всіх рівнях економічної системи. Державна промислова, аграрна та інноваційна політика повинні підтримувати розвиток підприємств, стимулювати створення галузевих кластерів, розвивати цифрову інфраструктуру та сприяти інтеграції у глобальні ланцюги створення вартості. Водночас підприємства, реалізуючи власні стратегії, мають орієнтуватися на національні пріоритети та принципи сталого розвитку, що забезпечить взаємопідсилення конкурентних переваг усієї економічної системи.

Оцінювання конкурентоспроможності економічних систем вимагає цілісного підходу, який враховує взаємозв'язок і взаємозалежність між мікро-, мезо- та макрорівнями. Такий підхід дозволяє визначити, як результати діяльності окремих підприємств впливають на ефективність галузей, а ті, своєю чергою, - на позиції держави у глобальній економіці. Багаторівневий аналіз забезпечує можливість не лише фіксувати поточний стан конкурентоспроможності, а й виявляти системні «вузькі місця» та резерви розвитку.

Науковці підкреслюють, що методологічна основа оцінювання конкурентоспроможності має поєднувати кількісні показники економічної ефективності та якісні характеристики інституційного, інноваційного й соціального розвитку [17]. Такий підхід дозволяє розглядати конкурентоспроможність не лише як статичний результат, а як динамічний процес, що відображає адаптаційну здатність системи до змін середовища.

На мікрорівні, тобто на рівні підприємства, конкурентоспроможність оцінюють за системою показників, які відображають фінансові результати, ринкову активність, інноваційну динаміку та ефективність управління ресурсами. До основних належать показники рентабельності, продуктивності праці, частки ринку, рівня витрат, інноваційної активності та фінансової стійкості. Узагальнення цих даних здійснюється за допомогою інтегральних індексів або методів комплексної оцінки, таких як метод головних компонент, Data Envelopment Analysis (DEA) чи система збалансованих показників (Balanced Scorecard). Остання передбачає поєднання фінансових і нефінансових критеріїв, зокрема розвитку персоналу, задоволеності клієнтів і вдосконалення внутрішніх процесів, що дозволяє оцінювати не лише короткострокові, а й стратегічні результати діяльності підприємства.

На мезорівні, який охоплює галузі та регіональні кластери, конкурентоспроможність визначається через аналіз ефективності функціонування підприємств у межах галузевої системи. Для цього використовують коефіцієнти галузевої ефективності, показники інвестиційної привабливості, експортної орієнтації, рівня інноваційної активності та технологічного оснащення. Також враховуються інституційні фактори - наявність галузевих асоціацій, системи технічного регулювання, державних програм підтримки та галузевих стратегій. На думку науковців, галузева конкурентоспроможність формується як результат кооперації підприємств, наукових центрів, інвесторів і держави в межах кластерної моделі, яка створює синергію спільних дій [18]. Відтак ефективність галузі не зводиться до суми результатів її підприємств, а відображає здатність усієї системи створювати додану вартість та розвивати інноваційні зв'язки.

На макрорівні конкурентоспроможність оцінюється через міжнародно визнані інтегральні індекси, що характеризують загальний стан економіки, її інституційну якість і соціальну ефективність. Найбільш поширеними є Індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, WEF), Індекс людського розвитку (Human Development Index, UNDP) та Індекс цифрової економіки й суспільства (Digital Economy and Society Index, DESI). Вони охоплюють такі напрями, як макроекономічна стабільність, інститути, інфраструктура, охорона здоров'я, освіта, інноваційна активність, цифровізація та продуктивність праці. Для глибшого аналізу ці показники поєднують із національними статистичними даними - рівнем інвестицій, обсягами експорту, часткою інноваційної продукції в ВВП, динамікою зайнятості та енергоефективністю виробництва.

Комбіноване використання показників різних рівнів дозволяє дослідити взаємозалежність між мікро-, мезо- та макропроцесами. Наприклад, слабка інноваційна активність підприємств може стримувати розвиток

цілої галузі, а низький рівень галузевої диверсифікації - обмежувати національний експортний потенціал. З іншого боку, ефективна макроекономічна політика та сприятливе інституційне середовище здатні стимулювати модернізацію підприємств і посилювати конкурентоспроможність усієї економічної системи.

Сучасні підходи до оцінювання конкурентоспроможності передбачають інтегральне оцінювання, яке поєднує індикатори всіх трьох рівнів - мікро, мезо та макро - в єдину аналітичну модель. Такий підхід застосовується в дослідженнях НАН України, OECD, Світового банку та Світового економічного форуму. Він дає можливість не лише визначити загальний рівень конкурентоспроможності країни, а й побудувати аналітичну карту взаємозв'язків між секторами, ідентифікувати «вузькі місця» розвитку та прогнозувати ефективність реформ.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Конкурентоспроможність є багаторівневою економічною категорією, що поєднує мікроекономічний, мезоекономічний та макроекономічний рівні. Вона відображає здатність економічних систем різного масштабу створювати, підтримувати та розвивати конкурентні переваги у довгостроковій перспективі. Ця категорія відображає взаємозв'язок між економічними суб'єктами, інституційними структурами та державними механізмами, що забезпечують стабільний розвиток економіки в умовах глобальної конкуренції.

На мікрорівні конкурентоспроможність підприємства визначається ефективністю використання ресурсів, рівнем інноваційності, продуктивністю праці та здатністю адаптуватися до змін ринкового середовища. Саме підприємства формують основу національної конкурентоспроможності, створюючи додану вартість, технологічні інновації та гнучкість економічної системи.

На мезорівні конкурентоспроможність формується в межах галузей через кооперацію підприємств, розвиток кластерів, інноваційних мереж і партнерств, що сприяють підвищенню ефективності виробництва, зниженню витрат та посиленню позицій на внутрішньому і зовнішньому ринках.

На макрорівні конкурентоспроможність країни визначається якістю інституційного середовища, ефективністю економічної політики, розвитком людського капіталу, науково-технологічною базою та здатністю до інтеграції у світові ринки. Вона є результатом узгоджених дій держави, бізнесу та суспільства, які забезпечують стабільність, інноваційність і відкритість економічної системи.

Успішна національна конкурентоспроможність формується «знизу вгору» - від ефективних підприємств до сильних галузей і далі до інноваційної економіки держави. Для України ключовими напрямками є підвищення інституційної якості, розвиток цифрової економіки, підтримка інновацій і людського капіталу, а також інтеграція до європейського економічного простору.

Взаємопідсилення всіх рівнів конкурентоспроможності - підприємницького, галузевого та національного - є важливою умовою сталого розвитку, модернізації економіки та зростання добробуту населення. Перехід до інституційно-інноваційної моделі забезпечить Україні стійке економічне зростання й посилить її позиції у світовій економіці.

Література

1. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів. Київ : Port-Royal, 2001. 594 с.
2. Рікардо Д. Начала політичної економії та оподаткування. Київ : Port-Royal, 2002. 423 с.
3. Минко Л. М. Сутність і складові поняття конкурентоспроможності підприємства. Наукові праці Національного університету харчових технологій. 2015. Т. 21, № 1. С. 86–92.
4. Портер М. Конкурентна перевага націй. Київ : Основи, 1998. 896 с.
5. Норт Д. Інститути, інституційна зміна та функціонування економіки. Київ : Основи, 2000. 198 с.
6. Головка-Марченко І. С. Сучасні підходи до розуміння сутності поняття «конкурентоспроможність підприємства». Вісник економіки транспорту і промисловості. 2013. Вип. 43. С. 67–73.
7. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). *The OECD Competitiveness Outlook 2023: Empowering Economic Resilience*. Paris : OECD Publishing, 2023. 340 p.
8. Николук О. М. Етимологія та сутність поняття «конкурентоспроможність підприємства». Вісник ЖДТУ: Економіка, управління та адміністрування. 2011. Вип. 1 (55). С. 246–249.
9. Schumpeter J. A. *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1934. 255 p.
10. Величко Є. І. Сучасні підходи до розуміння сутності поняття конкурентоспроможність підприємства. Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки. 2015. Вип. 3. С. 88–95.
11. Porter M. E. *The Competitive Advantage of Nations*. New York : Free Press, 1990. 875 p.
12. Schumpeter J. A. *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1934. 255 p.
13. Freeman C. *Technology Policy and Economic Performance: Lessons from Japan*. London : Pinter Publishers, 1987. 156 p.

14. Пронкіна Л. І., Гавриш О. М. Сучасні проблеми конкурентоспроможності держави. *Агросвіт*. 2019. № 7. С. 32–36.
15. World Economic Forum. *The Global Competitiveness Report 2023: Rebuilding Competitiveness for Resilience*. Geneva : World Economic Forum, 2023. 294 p.
16. Бочко О., Малецька О., Дранус Л. Парадигма конкурентоспроможності держави в умовах цифрової економіки. *Аграрна економіка*. 2022. Т. 15, № 1–2. С. 9–17.
17. Дашко І. М. Дослідження основних методів оцінювання рівня конкурентоспроможності підприємств. *Економіка та держава*. 2020. № 5. С. 108–110.
18. Куцик П., Коваль О., Дорош О., Ковальчук Н., Вергун В. Концептуальні засади узгодження галузевих структурних зрушень із потребами забезпечення конкурентоспроможності економіки в умовах цифрових трансформацій. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2024. Т. 2, № 55. С. 346–361.

References

1. Smith, A. (2001). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Kyiv: Port-Royal. (in Ukrainian)
2. Ricardo, D. (2002). *On the Principles of Political Economy and Taxation*. Kyiv: Port-Royal. (in Ukrainian)
3. Mynko, L. M. (2015). The essence and components of the concept of enterprise competitiveness. *Scientific Works of the National University of Food Technologies*, 21(1), 86–92. (in Ukrainian)
4. Porter, M. (1998). *The Competitive Advantage of Nations*. Kyiv: Osnovy. (in Ukrainian)
5. North, D. (2000). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Kyiv: Osnovy. (in Ukrainian)
6. Holovko-Marchenko, I. S. (2013). Modern approaches to understanding the essence of the concept “enterprise competitiveness.” *Bulletin of Transport and Industry Economics*, (43), 67–73. (in Ukrainian)
7. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2023). *The OECD Competitiveness Outlook 2023: Empowering Economic Resilience*. Paris: OECD Publishing.
8. Nykoliuk, O. M. (2011). Etymology and essence of the concept “enterprise competitiveness.” *Zhytomyr State Technological University Bulletin: Economics, Management and Administration*, 1(55), 246–249. (in Ukrainian)
9. Schumpeter, J. A. (1934). *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
10. Velychko, Ye. I. (2015). Modern approaches to understanding the essence of the concept of enterprise competitiveness. *Bulletin of Kharkiv National Agrarian University. Series: Economic Sciences*, (3), 88–95. (in Ukrainian)
11. Porter, M. E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press.
12. Schumpeter, J. A. (1934). *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
13. Freeman, C. (1987). *Technology Policy and Economic Performance: Lessons from Japan*. London: Pinter Publishers.
14. Pronkina, L. I., & Havrysh, O. M. (2019). Current problems of state competitiveness. *Agrosvit*, (7), 32–36. (in Ukrainian)
15. World Economic Forum. (2023). *The Global Competitiveness Report 2023: Rebuilding Competitiveness for Resilience*. Geneva: World Economic Forum.
16. Bochko, O., Maletska, O., & Dranus, L. (2022). The paradigm of state competitiveness in the conditions of the digital economy. *Agrarian Economics*, 15(1–2), 9–17. (in Ukrainian)
17. Dashko, I. M. (2020). Research of the main methods for assessing the level of enterprise competitiveness. *Economy and the State*, (5), 108–110. (in Ukrainian)
18. Kutsyk, P., Koval, O., Dorosh, O., Kovalchuk, N., & Verhun, V. (2024). Conceptual foundations for aligning sectoral structural shifts with the needs of ensuring economic competitiveness under digital transformations. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 2(55), 346–361.